

Sodybų želdiniai, sodai, gamtos dovanos Rokiškio krašto šiaurėje

Jonas Šedys

Sodybų želdiniai

Mano vaikystės prisiminimai siekia 1940 m., kai prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir Lietuvos okupacija sustabdė intensyvų senųjų kaimų nykimo ir vienkiemių kūrimosi procesą – mat kaimo žmonės prarado ateities perspektyvas. Neblogai prisimenu senus Raupių ir Ginūtų kaimus; Alėknų (Onos Vabolytės, Juozo Aleknos, Jokūbo Vabolio sodybas), Baršių, Čeičių (Matusevičiaus, Skrandausko, Šniokos, Juozo Raupio sodybas), Pasodnikų, Prūdųpės (vietos žmonių vadintų Lukštininkais) ir Vištagerklio senųjų kaimų fragmentus. Kartą kitą teko matyti Brýzgių, Didsodės, Raišelių kaimų likučius. Senąjį Lingėnų kaimą gražiai aprašė Stefanija Bliūdžiūtė knygoje „Žiobiškis“¹. Beje, reikia paminėti, kad kai kurie kaimai – Alksniai, Skuomantai, Skriduliai, Stōniškis, Veduviškis, Vyžuonėlės – senųjų *ulyčių* neturėjo, nes kūrėsi skirstomų dvarų ar palivarkų vietoje arba buvo sudaryti administracine tvarka, sujungiant kelis vienkiemius (Laukiniškai, Lazdýniškis, Tartališkis). Ūkininkams išsikeliant į vienkiemius, senuosiuose kaimuose retėjo sodybų, tačiau didelė dalis želdinių, ypač ilgaamžiai medžiai, nebuvo naikinami. Taip likę kaime ūkininkai parodydavo pagarbą buvusiems geriems kaimynams ir išlaikydavo glaudesnius ryšius su jais.

Medžiai ir krūmai

Tarp šio krašto kaimų želdinių vyravo mažalapės liepos (*Tilia cordata*) ir paprastieji klevai (*Acer platanoides*). Šiek tiek ne taip gausiai augo paprastieji uosiai (*Fraxinus excelsior*). Palyginti retai kur buvo galima pamatyti paprastąjį ažuolą (*Quercus robur*), matyt, dėl to, kad čia mažai ažuolui tinkamų augimviečių – vyrauja slėnos vietovės su aukštu gruntinio vandens lygiu (to nepakenčia paprastasis ažuolas). Dėl šios priežasties augęs apie 50 metų nudžiūvo gimtosios sodybos ažuoliukas. Būdingi šio krašto kaimams buvo sidabriniai baltieji gluosniai (*Salix alba* var. *argentea*), vietinių žmonių nepagrįstai vadinti *žilvičiais* (tai visai kitas augalas – pusiau medis, pusiau krūmas). Tuo tarpu sidabriniai baltieji gluosniai išaugo gana aukštais medžiais. Jų augo Kalnėliuose (Kriškano sodyboje), Raišeliuose (Ginočio sodyboje), Vištagerklyje (Karolio Bruverio sodyboje), Pasodnikuose (prie kaimo ir pakelėse). Ypač šie gluosniai buvo populiarūs arčiau Ūnuškio esančiuose kaimuose: Valiūniškyje, Sidābrinėje (matyt, jie ir bus davę šiam kaimui pavadinimą) bei kituose. Senuosiuose kaimuose neteko matyti spygliuočių, nebuvo juose ir egzotiškų medžių. Tai suprantama, nes nuo seno šioje teritorijoje vyravo ne dvarai, o palivarkai, t. y. dvarų filialai su dažnai besikeičiančiais ūkvedžiais. Išimtį sudarė tik Ūnuškio, Ilzenbergo, galbūt dar Alksniamuižės (Elnos) dvarai, bet jie didesnės kultūrinės įtakos aplinkiniams kaimams nedarė. Jų valdovai nesirūpino savo baudžiauninkų švietimu, buvo linkę juos auklėti kitaip. Besimokant Júodųpės progimnazijoje, 1946 m. vasarą ekskursijos į Ūnuškio ir Ilzenbergo dvarus metu dar teko matyti lovių, skirtų baudžiauninkams plakti. Tik Lietuvai tapus nepri-

¹ Bliūdžiūtė S. Apie Lingėnų kaimą ir artimuosius, *Žiobiškis*, Vilnius, 2000, p. 422–428.

klausomai, dvarininkų požiūris į valstiečius ėmė keistis, bet tada čia buvę dvarai jau nebeklestėjo: jie buvo parceliuojami – nyko ar net merdėjo. Nors su valstiečiais jau buvo ir kitaip elgiamasi, bet plakimo loviai dėl visa ko buvo išsaugoti iki pat 1940-ųjų metų. Kažkuris iš Onušio Komarų savo vestuvių proga baudžiauninkams liepė apsodinti svyruokliais karpotaisiais beržais (*Betula pendula*) kelią nuo Juodupės upelio slėnio iki Onušio (per Jutkių, Brýzgių, Kiėmiškių, Naujāsodės kaimus ar jų laukus).

Iš dekoratyvinių krūmų kaimuose daugiausia augo paprastųjų alyvų (*Syringa vulgaris*) bei darželinųjų jazminų (*Philadelphus coronarius*). Kaimuose augo ir paprastųjų putinų (*Viburnus opulus*). Labai buvo mėgstama jų forma su dideliais rutuliškais žiedynais, sudarytais iš sterilių baltų pilnavidurių žiedų (*Viburnus opulus roseum*). Augo ir paprastosios ievos (*Padus avium*), lanksvos (*Spirea sp.*), baltauogės meškytės (*Symphoricarpos albus*), diemedžiai (*Artemisia abrotanum*). Baršių kaime augo šermukšnialapė lanksvūnė (*Sorbaria sorbifolia*).

Darželiams kaimuose, kur sodybos išsidėsčiusios viena prie kitos, trūko erdvės. Šimtamečių medžių šešėlyje buvo sunku auginti šviesamėges gėles. Tad, bent jau man, vienkiemiu darželiai atrodė gražesni. Juk kuriantis naujoje vietoje nesunku būti išradingesniam. Darželių augalus pateiksiu aprašydamas vienkiemiu sodybų želdinius.

Mano prisiminimų laikotarpiu kaimai pergyveno daug negandų. Tai ir gaisrai (1943 m. Ginotų kaimas), ir 1944 m. rugpjūčio mėnesio pradžioje čia dešimčiai dienų sustojusi fronto linija: visiškai sudeginti senasis Prūdųpės (Lukštininkų) kaimas, senas Levaniškio vienkiemis, dauguma Raupių kaimo sodybų; po gaisro likusios Ginotų kaimo sodybos. Niokojo kaimus ir pokario kovos. Degė namai – degė ir greta jų augę medžiai. Vėliau kuo nors neįtikusiems kolūkio pirmininkui ar brigadininkui žmonėms sodybiniai sklypai buvo atmatuojami po šimtamečiais medžiais (motyvuojujant kolūkinės žemės taupymu). Tada žmonės su skaudama širdimi patys nupjauzdavo medžius. Bet didžiausią žalą kaimų želdiniams padarė atsitiktiniai, svetimi kaimui žmonės. Tokie veikėjai, apsigyvenę dažniausiai tremtinių namuose, neretai nesigėdavo gyvendami viename namo gale kitą trobos galą naudoti malkoms... Ar galėjo jie suprasti, kad medis, augęs sodyboje, kažkam labai brangus, vos ne šeimos narys? Vargu! Ne veltui aplinkinių jie imti vadinti *namų pustelnikais*. Ne vieno be gyventojų likusio kaimo paskutinius pėdsakus nušlavė melioracija. Tad ar verta stebėtis, kad daugelio senųjų kaimų vietą žymi vos vienas kitas šimtametis medis. Į tai atkreipti dėmesį gali tik labai pastabi akis ar nostalgijos kankinamas buvęs gyventojas...

Kai kurie kaimai (Brýzgiai, Didsodė, Gaidžgalė, Mandagiškis, Naujadarai, Pasodnikai, Remeikiai, Sodėliai) skirstytis į vienkiemius pradėjo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, vadinamosios Stolyfino reformos metu, apie 1908 m. Kitų kaimų skirstymasis nusitęsė net iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžios. Dauguma ūkininkų, išsikėlę į vienkiemius, anot jų pačių, nenorėjo „gyventi ant vėjų pagairės“, todėl savo sodybas tuojau apsodindavo medžiais ir krūmais, sodino ir sodus. Sodinti dažniausiai tokie patys medžiai, kokie augo kaimuose. Ne vienas stengėsi, kad jo sodyba skirtųsi iš kitų. Kai kurie kūrėsi ant aukštesnių kalvų, apaugusių pušaitėmis (*Pinus sylvestris*): Kazys Čeičys Raupių kaime, Jurgis Varnas Aleknų kaime. Pušaitėmis ir berželiais buvo apsodintos Aleknų pradžios mokyklos sklypo ribos. Kostas Minkevičius (Lazdýniškio k.) prie sodybos pasodino berželių (*Betula pendula*) guotą. Ne

viena sodyba (pavyzdžiui, Vitoldo Geidono Būdupės kaime), o ypač prie sodybų sodinami sodai nuo vyraujančių vėjų buvo saugomi paprastosios eglės (*Picea abies*) eilėmis. Kaip ir daugelyje kitų Lietuvos vietų, tarpukario metu pakelėse buvo sodinami paprastieji šermukšniai (*Sorbus aucuparia*). Jie puošė ir ne vieną sodybą. Plito ir nauji retesni augalai: paprastieji kaštonai (*Aesculus hippocastanum*), kvapiosios tuopos (*Populus suaveolens*), vadintos *topoliais*, totoriniai klevai (*Acer tataricum* – Kazio Čeičio sodyboje Raupių kaime), paprastosios karaganos (*Caragana arborens* – ten pat ir prie Juodupės mokyklos), penkialapiai vynmedžiai (*Parthenocissus quinquefolia*), gauruotieji erškėčiai (*Rosa sherardii* – Igno Čeičio sodyboje Aleknu kaime, Jokūbo Čeičio sodyboje Čeičių kaime), siauralapiai žilakrūmiai (*Elaeagnus angustifolia* – Emilio Kriškano sodyboje Kalnelių kaime, Jono Raupio (Raupelioko) sodyboje Čeičių kaime).

Keli žodžiai apie gimtąją sodybą. Ji kūrėsi apie 1930 m. iškirsto miško vietoje. Netoli namo augo išsaugoti savaiminukai ažuoliukas ir klevelis, kiek toliau prie takelio pirties link – keli uosiai, išaugę iš vieno kelmo. Vėliau buvo pasodinti kaštonas (skurdo, o vėliau nudžiūvo dėl prastos žemės) ir kvapioji tuopa, kurią po keliasdešimties metų teko nukirsti ir išrauti kelmą dėl labai gausių šakninių atžalų, plintančių darže. Iš senojo kaimo atkeltos čia žydėjo paprastosios alyvos bei jazminas, lanksva, augo diemedis. Prie šulinio, vėliau prie naujai iškastos kūdros (*sodželkos*) augo purpurinis karklas (*Salix purpurea*), išaugintas iš šakutės, mamos nuskintos prie Vyžunkos urėdijos. Kasmet prieš Verbų sekmadienį jo šakučių ateidavo vos ne viso kaimo moterys. Mat šio gluosnio „kačiukai“ – patys gražiausi. Gale klojimo ir gale pirties augo apyniai (*Humulus lupulus*).

Tiesa, ne visi ūkininkai savo sodybas puošė. Kai kurios sodybos taip ir liko „plikos“. Dabartiniu metu jų šeimininkus kaltintume nemeile gamtai, o tada juos vadino paprastai – apsileidėliais, tinginiais. Šie gi aiškinosi įvairiai. Vieni iš jų žadėjo sodybas apželdinti baigę statybas – nesodiną medelių ir krūmų iš gailėsčio jiems, kad neišlaužytų ar neišvažinėtų statybų metu. Kiti teigė turį per mažai žemės, kad galėtų sodinti naudos neduodančius medžius ir krūmus... Tik paradoksas – jie gyvendavo kur kas skurdžiau negu tokio pat dydžio, apželdintų sodybų šeimininkai.

Darželiai. Vienose sodybose gėlių darželiai nesikeitė išstisus dešimtmečius, kitose, ypač ten, kur buvo jaunų mergaičių, jie keitėsi gana dažnai pagal madą: tai gėlių lysvelių, klombų pakraščiai fiksuoti nužievintų karklo vytelių lankeliais, tai apdėti baltintais lauko akmenėliais, tai tarpai tarp gėlių lysvelių barstyti geltonu ar baltu smėliu. Šiuos gėlyno suplanavimo, jų apipavidalinimo pavyzdžius išsamiai aprašė Gražina Žumbakienė².

Žinoma, geriausiai atmintyje išliko gimtosios sodybos darželis. Čia, vos nutirpus sniegui, ties namo pietrytiniu kampu išdygdavo, o netrukus (gegužės pradžioje) pražysdavo žalsvai violetiniais žiedais – pakabučiais vaistinė skopolija (*Scopolia carniolica*), – vadinta *Dievo žolynu*. Šalia jos kur kas vėliau dygo ir vasarai įpusėjus žydėjo oranžiniais su tamsiais taškučiais žiedais raiboji lelija (*Lilium lancifolium*). Už jos toliau, namo pietiniame pasienyje, mama sėdavo daržovių pasodus. Rytiniame namo pasienyje už skopolijos augo žaliosios rūtos (*Ruta graveolens*), toliau – šluoteliniai flioksai (*Phlox paniculata*), vadinti *karkleliais*, už pastarųjų – plunksnalapės rudbekijos (*Rudbeckia lacinata*),

² Žumbakienė G. Gėlių darželiai, *Žiobiškis*, Vilnius, 2000, p. 806–816.

vadintos *žieminiiais (daugiamečiais) jurginiais*. Išvardinti augalai augo visą laiką, kiek siekia mano atmintis. Tuo tarpu likusioje darželio dalyje gėlės nuolat keitėsi, išskyrus darželio centre augusį vaistinį bijūną (*Paeonia officinalis*), vadintą *pivanija*. Kurį laiką čia augo dvimetės nakvišos (*Oenothera biennis*) – *naktinyčios* (augo nuolat, nes pasisėdavo), vaistinės ramunės (*Matricaria recutita*), vaistinės medetkos (*Calendula officinalis*), įvairios mėtos (*Mentha sp.*). Ypač gausus gėlių rinkinys čia augo, kai namuose gyveno ir darželių tvarkė vyriausioji sesuo Genovaitė. Ji naujų gėlių gaudavo iš draugių ir ypač iš pusseserės Liucijos Savickaitės, gyvenusios Aknystos miestelyje (Latvija). Tuo metu čia atsirado laiškinių česnakų (*Allium schoenoprosom*) – *svogūnėlių*, šiurpinių gvazdikų (*Dianthus barbatus*) – *šiurpių*, plunksninių gvazdikų (*Dianthus plumarius*) – *nėlių* (latviškas gvazdiko pavadinimas), mėlynujų kurdelių (*Aconitum napellus*) – *čebatėlių*, šilinių perkūnropių (*Jovibarba sobolifera*) – *guzikėlių*, vaistinių skaistenių (*Tanacetum parthenium*) – *piretrumų*, darželinių našlaičių (*Viola wittrockiana*), darželinių juodgrūdžių (*Nigella damascena*), dviragių liaukonijų (*Matthiola bicornis*) – *naktinukų*, kvapiųjų razetų (*Reseda odorata*), kvapiųjų pelėžirnių (*Lathyrus odoratus*) – *žirnių*, didžiųjų nasturčių (*Tropaeolum majus*), stambiažiedžių linų (*Linum grandiflorum*), darželinių rožūnių (*Lavatera trimestris*) – *roželių*, purpurinių sukučių (*Ipomea purpurea*) – *žirnelių*, darželinių linažolių (*Linaria bipartita*), didžiųjų žioveinių (*Antirrhinum majus*) – *levukų*, *levažandžių*, kininių ratilių (*Callistephus chinensis*) – *astrų*, kvapių tuščiavidurių poetinių narcizų (*Narcissus poeticus*), įvairių spalvų ir formų didžiagražių jurginų (*Dahlia grandiflora*). Ne visos jos augintos kartu – vienos keitė kitas; vienos jų augintos ilgiau, kitos – trumpiau.

Seseriai išvykus mokytojauti, darželių vėl tvarkė mama. Ji labai mėgo jurginus, pilnavidurius poetinius narcizus (*Narcissus poeticus flore pleno*), iš vienmečių gėlių – darželinius šlamučius (*Helichrysum bracteatum*) – *čižikus* ir ypač gvazdikinius serenčius (*Tagetes patula*) – *gvazdikėlius*. Vėliau, XX a. septintame dešimtmetyje, mama labai susižavėjo tulpėmis (*Tulipa gesneriana*) ir kardeliais (*Gladiolus communis*) – *gladijolėmis*. Teko šį susižavėjimą pakurstyti įdomesnėmis veislėmis iš savo kolekcijų.

Dėdienės Paulinos Skrivelytės-Savickienės (Skriveliškio k.) darželis priskirtinas prie pastoviųjų, nesikeičiančių. Čia prisimenu augus kerą vaistinio smidro (*Asparagus officinalis*), nendrinčius dryžučius (*Typhoides arundinacea var picta*), rausvasias vienadienes (*Hemerocallis fulva*), dailuosius auskarėlius (*Dicentra spectabilis*) – *snargliukus*, paprastuosius sinavadus (*Aquilegia vulgaris*), baltąsias brienes – driekanas (*Bryonia alba*) – *parstupą* (šis liaudiškas pavadinimas, aišku, kilęs iš rusiško augalo pavadinimo – *переступень*). Kituose darželiuose ne kartą teko matyti baltųjų lelijų (*Lilium candidum*), smulkiažiedžių žydrių (*Muscari botrytoides*) – *mėlyniukų*, mėlynžiedžių vilkdalgių (*Iris germanica*) – *šalavijų* (nors tai visai kito augalo pavadinimas), pūkuotųjų glažučių (*Cerastium tomentosum*), daugiamėčių saulučių (*Bellis perennis*) – *dobiliukų*, goštautinių gaisrenų (*Lychnis chalconica*), aukštųjų piliarožių (*Alcea rosea*), šliaužiančių žiemų (*Vinca minor*), vaistinių isopų (*Hysopus officinalis*) – *juozapų*, paprastųjų rykštenų (*Solidago virga aurea*), kvapiųjų tabakų (*Nicotiana glauca*). Tai, žinoma, toli gražu ne visas tada čia augintų gėlių sąrašas. Mat tais laikais nebuvau aplankęs visų valsčiaus kaimų, o, be to, kuklesnių gėlių galėjau ir neišsėdėti.

Gėlės iš gamtos. XX a. viduryje čia dar nebuvo mados gražiausias laisvai gamtoje augančias gėles perkelti į darželius. Dar daugiau – netgi į kultūrinės augalo

veisles buvo žiūrима su tam tikru nepasitikėjimu, jeigu tos rūšies ar genties atstovų gausiai žydėjo pievose, krūmuose ar miškuose. Taip, pavyzdžiui, buvo su darželiniais katilėlių (*Campanula medium*) veislėmis. Nuo seno buvo įprasta rinkti triskiautes žibuokles (*Hepatica nobilis*) – žibutes, baltažiedes plukes (*Anemone nemorosa*), geltonžiedes plukes (*Anemone ranunculoides*), daugiažiedes baltašaknes (*Polygonatum multiflorum*), paprastąsias pakalnutes (*Convallaria majalis*) – konvalijas, įvairias gegužraibes (*Orchis sp.*), pavasarines raktažoles (*Primula veris*) – Švento Petro raktelius, pelkines neužmirštuoles (*Myasotis scorpiodes*), geltonuosius vilkdalgius (*Iris pseudocorus*), daugiamėčius lubinus (*Lupinus perennis*), pavasarinį pelėžirnius (*Lathyrus vernus*), miškinį pelėžirnius (*Lathyrus sylvestris*), šilkažiedes gaisrenas (*Lychnis flos-cuculi*), pievinius katilėlius (*Campanula patula*), tankiažiedžius katilėlius (*Campanula glomerata*), rugia-gėles (*Centaurea cyanus*) – vasilkas, paprastąsias baltagalves (*Leucanthemum vulgare*) – ramunes, paprastąsias linažoles (*Linaria vulgare*), dvinames katpėdes (*Antennaria dioica*), pelkės mandrauninkes (*Parnassia palustris*) – matkibažėles, vandens lelijas (*Nymphaea alba*), paprastąsias lugnes (*Nuphar luteum*) – muštukėles, paprastuosius žalčialunkius (*Daphne mezereum*). Kai kurias rinktas retesnes laukines gėles norisi išskirti. Tai pelenėlės raktažolės (*Primula farinosa*) – peleniukai. Šios labai gražios gėlytės augo drėgnose pievose, bet pievas nusausinusi ir pradėjusi tręšti mineralinėmis trąšomis jų daugiau matyti neteko.

Kiekvieną pavasarį pas kaimynus Čeičius ant lango matydavau, kaip tada atrodė, neregėto grožio žiedą – pamerktą vėjalandę šilagėlę (*Pulsatilla patens*) – didžiųjų žibutę. Jų parnešdavo keleriais metais už mane augesnis kaimynų Antanas (dabar gyvenęs Júdupėje). Tik po keliolikos metų augančių šilagėlių pavyko rasti ir man – eidamas iš Aleknų kaimo į Júdupę dešinėje kelio pusėje, sausame pušyne, į pietus atkreiptame pakelės griovio šlaite aptikau augančius 3 ar 4 augalus. Kiek žinau, ši bene šiauriausia Lietuvoje vėjalandės šilagėlės augimvietė tebegyvuoja iki šiol.

Kiekvienais metais, gegužės pabaigoje – birželio pradžioje, iš Aleknų kaimo, net mūsų sodybos kiemo, matydavom, kaip pabąla už kelių kilometrų esąs Remeikių kaimo kapinių kalnas ir jo šlaitai. Ten masiškai pražysdavo lieknųjų plukių (*Anemone sylvestris*) sąžalynai. Ne kartą seseriai ir jos draugėms prašant teko keliauti šių stambių baltų žiedų parnešti. Remeikių kaimo kalvoje lieknosios plukės tebeauga ir dabar.

Maždaug tuo pat metu pražysdavo dar viena gėlė – paprastieji burbuliai (*Trollius europaeus*), kuriuos dėl geltonų žiedų vadindavom tikrosiomis purienomis. Jų rasdavom tik vienoje vietoje – nedidelėje pievutėje prie Ignoto Čeičio linmarkos (maždaug už 600–700 metrų nuo jo sodybos), prie Pašáltupio. 2003 m. birželio pradžioje besilankant Aleknų kaime pas Ireną Čeičienę (Ignoto marčią), į kambarį užėjo nedidukė jos anūkė su puokštele burbulių. Man net akys nušvito, tarsi sutikus seną pažįstamą. Klausiu: „Ar jie tebeauga prie linmarkos?“ Atsako: „Nežinom. Dabar jos auga prie namų, už pirties“ (vietoj ariamų dirvų susiformavusiame drėgname dirvone). Beje, paprastieji burbuliai gerai pažįstami ir mūsų tremtiniais – jų gausiai auga Sibiro taigoje, Pskovo, Novgorodo ir kitų Šiaurės Rusijos sričių miškuose.

Praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio pabaigoje parvažiavęs namo nustebau – pas mamą ant lango buvo pamerktas plačialapės klumpaitės (*Cypripedium calceolus*) – vienintelės Lietuvoje laisvai augančios orchidėjų rūšies – žiedas. Mama pasakė, kad šį žiedą iš gretimo miškėlio atnešė kaimynė Liucija Čeičytė. Su šiuo

augalu jau buvau pažįstamas – vieną neseniai buvau parsivežęs iš Estijos kaip brangiausią garsaus estų pievininko profesoriaus A. Adojano dovaną. Deja, sausame Vilnijos sode klumpaite sugebėjau išsaugoti vos penketą metų. Tuo tarpu drėgnokame Aleknų kaimo miškelyje plačialapės klumpaitės tebeklesti. 2003 m. birželio pradžioje žilagalvė Liucija Čeičytė ir jos brolio anūakai vienu balsu tvirtino, kad puikiai auga net keli augalai. Vaikai siūlėsi atnešti man jos žiedų. Teko padėkoti, atsisakyti ir paaiškinti, kad tai valstybės labai saugomas augalas (įrašytas į Lietuvos raudonąją knygą) – tad jį reikėtų visokeriopaai globoti ir saugoti. Tai juos nudžiugino – buvo labai patenkinti, kad pažįsta tokį retą augalą ir netgi žino, kur jis auga!

Sodai

Sąlygos kurtis sodams šiuose kraštuose buvo prastos. Kaip jau minėjau, čia nebuvo, kaip kai kuriose kitose Lietuvos vietose, dvarininkų, pasiryžusių šviesti savo baudžiauninkus ar kitus valstiečius. Iš kitos pusės, tarp tankiai sustatytų senųjų kaimų (*ulyčių*) namų sodams paprasčiausiai nebuvo vietos. Argi gali normaliai augti gležnas sodinukas, pakliuvęs po šimtamečių liepų ar klevų pavėsiu? Negaliu teigti, kad senuosiuose kaimuose visai nebuvo vaismedžių, bet argi galima vadinti sodais prie kai kurių trobų augusius pavienius obelų, vyšnių ar slyvų medelius, vieną kitą serbentų krūmą? O rėžiuose sodo juk nesodinsi.

Sodai čia pradėti veisti tik kaimams pradėjus skirstytis į vienkiemius – apie 1908 m. Nusiteikusių rimtai sodininkauti tada buvo vos vienas kitas, ir tai ne kiekviename kaime. Bet senieji sodininkai mėgo naujoves ir bandė eksperimentuoti. Dėdė K. Savickas pasakojo, kad jie obelų įskiepius skiepijo ne tik į iš miško parsineštas laukines obelaites (*Malus sylvestris*), bet ir į kitus jaunus medelius. Pavykdavę įskiepyti obelaitę ir į šermukšni, beržą (išaugdavę skanūs saldžiarūgščiai obuoliai), į alksnį (*Alnus sp.*) – tokio augalo išauginti obuoliai buvę neblogos skonio, bet juos valgant išsitepdavai burną ir rankas kaip alksnio žieve. Man jų matyti nebeteko, nes tokie augalai (*chimeros*) yra neilgaamžiai.

Nepriklausomybės metais ūkininkai buvo raginami sodinti sodus. Tam padėdavo ir jaunųjų ūkininkų rateliai (JŪR). Čeičių seniūnijos JŪR globėjas Kazys Čeičys šalia savo sodybos Raupių kaime buvo įrengęs nedidelį medelynėlį. Jame daugintos 4 ar 5 obelų veislės: *Popierinis*, *Rudens dryžėtasis*, *Antaninis akmeninis*, *Paprastasis antaninis* ir pora juodųjų serbentų veislių: viena iš jų – *Lijo derlingieji*. Liūdnas šios sodybos, jos gyventojų ir medelynėlio likimas: 1941 m. sovietai išvežė šeiminko žmoną Oną ir brolių Praną. Pats šeiminkas iš klijimo, į kurį dėl visa ko buvo nuėjęs miegoti, sugebėjo pabėgti. 1944 m. rugpjūčio pradžioje čia sustojo fronto linija. Kalva, ant kurios stovėjo sodyba, tapo vokiečių pasipriešinimo mazgu – fronto linijos posūkio tašku. Sudegė tvartas, daržinė, klėtis ir gyvenamasis namas. Liko atokiau stovėjęs klijimas, pirtis ir rūsys su antstatu. Grįžus sovietams, šeiminkas vėl ėmė slapstytis. 1945 m. sausio 7 d. rytą NKVD sudegino ir pirtį, kur gyveno samdoma šeiminkė Emilija Galvanauskaitė ir tarnaitė Mania iš Miliūnų. Tad ūkis ir medelynėlis liko be jokios priežiūros. Kažkas pavogė medelynėlį saugojusią vielos tinklo tvorą, o kiškiai nugraužė jaunų obelaičių žievę ir jos nudžiūvo.

Nepaisant valdžios raginimų ir JŪR paramos, 1940 m. Čeičių seniūnijoje tebuvo vos keli sodai: Jokūbo Čeičio (Pašilinio) – Čeičių kaime, Kazio Diržio – Raupių

kaime, Vitoldo Geidono – Prūdųpės kaime ir Emilio Kriškano serbentynas Kalnėlių kaime. Kitose sodybose darančių obelaičių nebuvo nė dešimtys. Prie to gana stipriai prisidėjo atšiauri 1939–1940 m. žiema, nušaldžiusi nemažai lepesnių veislių. Bet buvo sodybų, kuriose nebuvo auginamas joks vaismedis. Tai Kazio Vabolio ir Antano Veličkos sodybos Aleknų kaime.

Vaikystėje ir paauglystėje dažnai teko viešėti viename iš seniausių šio krašto sodų, sodintame dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Skriveliško kaime Skrivelio, vėliau jo žento Kazio Savicko (mano dėdės). Didžiausias šio sodo pasididžiavimas buvo vyšnios. Jų čia augo gana daug: vienas guotas prie vakarinio namo galo, kitas įpiečiau jo, tarp takelio į sodą ir trečios eilės vieškelių iš Gaidžgalės į Ūnuškį. Buvo vyšnių ir atskirais medeliais pasodintų: eilė vakariniame sodo gale ir dvi eilės kitoje vieškeliuko pusėje, abipus keliuko į klojimą. Tai ypatingos vyšnios, bet apie jas vėliau – aptariant veisles. Kitas sodo pasididžiavimas – už antrojo vyšnių guoto augusi didžiulė plačiai išsikerojusi obelis. Jos smulkius vaisius visi vadino *cukravinėliais* – tai seniai sodininkams žinoma (nuo XVIII a. pabaigos) rusų liaudies selekcijos veislė *Korobovka*. Sode augo dar du mažesni šios veislės medžiai. Gerai įsidėmėjau ir tris *Sierinkos* veislės obelis, tris *Paprastąsias antanines*, dvi *Borovinkos* veislės obelis, po vieną *Popierinio*, *Revelio kriaušinio* ir *Titovkos* veislių obelis. Dėdė man rodė *Aporto*, *Auksinio pepino* ir *Černoguzo* veislių obelis, bet jos man nebuvo įdomios. Mat sode viešėdavau vasarą, kai šių obelių vaisiai dar žali. Minėtų veislių vaisiai nunoksta rugsėjo mėnesio pabaigoje ar net spalio pradžioje. Buvo sode dar kelios obelys, kurių veislių pavadinimų net dėdė nežinojo. Beje, ir man jos nepasirodė vertos dėmesio. Gal tai buvo netgi ne veislinės obelys, o nežinomos kilmės sėklūnai. Be obelių ir vyšnių, sode dar augo kelios slyvos (retai kada derėjusios) ir keli apleisti agrastų kerai. Kieme prie šulinio vešėjo keli didžiuliai kasmet gausiai derėję raudonųjų serbentų krūmai.

Gimtosios sodybos Aleknų kaime sodas visą laiką keitėsi. Po atšiaurios 1939–1940 m. žiemos, kai nušalo nemažai įvairių veislių trimečių, keturmečių, penkiamečių obelių skiepu, liko tik penkios darančios obelys. Šalia keliuko į vieškelį, priešais tvartą augo sena, atkelta iš senojo Aleknų kaimo, *Pilkųjų alyvinių* veislės obelis, vietinių žmonių vadinta *bulvine*. Po minėtos šaltos žiemos ji metus skurdo, po to nudžiūvo, bet po kurio laiko iš kelmo atžėlė ir vėl ilgą laiką derėjo. Prie šiaurvakarinio namo kampo augo senos rusiškos veislės *Cinamoninė* rudeninė obelis. Už kelių metrų į rytus ir į šiaurę nuo jos augo dvi *Titovkos* veislės obelys. Šio obelių kvadrato ketvirtame kampe augo saldinė lenkų *Koštele* veislės obelis. Jos gana vidutinio skonio su specifiniu prieskoniu vaisiai nebuvo labai mėgstami. Už darželio, pagriovyje buvo du *Vietinės rūgščiosios* vyšnios medeliai, retai kada derėję. 1943 m. rudenį iš minėto JŪR medelynėlio tėveliai pasodino penkias obelaites: vieną – *Popierinio* ir po dvi *Paprastojo antaninio* ir *Antaninio akmeninio* veislių. Tuo pat metu pagal keliuką nuo namo klojimo link pasodintos kelios vyšnaitės iš dėdės K. Savicko sodo. Porą metų vėliau iš Didsodės kaimo Stelionių sodybos pasodinti trys varpinės medlevos (*Ame-lanchier spicata*) krūmeliai. Dar vėliau, apie 1948 ar 1949 m., tėvelis iš garsaus latvių sodininko Upenieko parvežė porą raudonųjų serbentų (*Ribes rubrum*) ir trejetą sukultūrinto stambiavaisio erškėčio (*Rosa villosa*) krūmelių.

Pirmaisiais pokario metais kaimuose sklido šnekos, kad, sovietams paimant žemę į kolūkius, sodais apsodinta žemė lieka ūkininkui. Patikėjusiems tuo vėliau vos

neteko gailėtis – berods apie 1950–1952 m. buvo bandoma apmokestinti kiekvieną medelį. Tiesa, ne visur tai pavyko – mat žmogiškesni vietiniai surašinėtojai (dažniausiai mokytojai ir kiti inteligentai) sodo medžių, ypač jaunesnių, neužrašydavo ar užrašydavo tik nedidelę dalį. Bet kaip sodą plėsti, jeigu net toli aplinkui nėra medelynų, kur būtų galima išigyti sodmenų, jeigu niekas iš šeimos narių ir iš kaimynų nemoka skiepyti?.. Mama bandė auginti obelaites iš sėklų. Pavyzdžiui, jai labai patiko obuoliai, kurie išaugdavo Rokiškio Kęstučio gatvės namo Nr. 19 sodelyje (šio namo šeimnininkė Smalstienė mokslo metais mudviem su sese nuomojo kambarį). Mamai pavyko išauginti tipišką *Baltojo vasarinio kalvilio* veislės sėjinuką, o *Borsdorfo svogūninio* sėklos nesudygo. Dar anksčiau nesėkme baigėsi mamos bandymas išauginti labai mėgstamos *Sierinkos* sėjinuką. Iš pradžių viskas klostėsi neblogai: ir sėklos sudygo, ir daigai gerai augo. Bet kai sėjinukas pradėjo derėti, teko nusivilti: vaisiai buvo smulkoki, prasto skonio, visai nepanašūs į *Sierinkos*. Tai buvo neaišku, kokių veislių hibridas. Mat obelys linkusios į kryžmadulką... Tėvelis gi ieškodavo kultūrinių veislių obelų sėjinukų pakelėse, pamiškėse. Jis ir mus, vaikus, išmokė skirti kultūrinius sėjinukus nuo laukinukų. Kultūrinių veislių sėjinukai išsiskiria stambesniais lapais, storesniais metūgliais. Tėvelio iš miško parnešta šviesiais stambiais lapais, šviesia šakučių žieve obelaitė po kurio laiko pradėjo vesti gražius tipiškus *Popierinio* veislės obuolius. Pasisekė ir sesei Genovaitei – jos iš pakelės parnešta obelaitė vėliau augino stambius ir skanius būdingus *Rudens dryžetųjų* veislei obuolius. Tuo tarpu mano pirmasis bandymas savarankiškai sodininkauti baigėsi nesėkme. Mano pakelėje išsirinktas gražiausias sėjinukas, parneštas į sodybą, išaugo į gražų medelį, kuris gausiai derėjo, vedė gana spalvingus vaisius. Bet tai buvo *Popierinių* ir *Borovinkų* hibridas, sukaupęs tų veislių prasčiausius požymius... Nepavyko ir mėginimas iš karto sukultūrinti iš miško parsineštus juoduosius serbentus (*Ribes nigrum*). Net ir pasodinti sesės darželio pakraščiais bei tręšiami jie teišaugindavo vieną kitą kekele smulkokų uogų.

Dažname kieme arba šalia jo augo tos pačios, labiausiai paplitusios veislės, bet daugelyje sodybų buvo kokia nors ypatinga veislė, kuria šeimnininkai didžiuodavosi ir jos vaisiais dažnai vaišindavo kaimynus. Aleknų kaime Prano Alekno sodyboje tai buvo *Lietuvos pepinas*, Jurgio Varno sodelyje – *Lietuvos cukrinis rožinis* (*Avenarijus*), Čeičių kaimo Jokūbo Čeičio (Pašilinio) sode – *Liflandijos persikinis*, Raurių kaimo Markevičiaus sodyboje – *Suislepinis*, vadinamas *Malinauka*.

Obelų veislės. *Avenarijus* (*Lietuvos cukrinis rožinis*), *Paprastasis antaninis*, *Popierinis* ir *Rudens dryžėtasis* ir dabar yra įtrauktos į tinkamiausių Lietuvoje auginti augalų veislių sąrašą (Vilnius, 2002). Tik prieš porą metų iš šio sąrašo išbrauktas *Liflandijos persikinis* – *Sommer Rosenapfel*, 1874 m. Tai visiems gerai pažįstamos veislės, dauginamos daugelyje medelynų. Apie jas vargu ar galima ką nors naujo parašyti. *Lietuvos pepinai*, *Revelio kriaušiniai*, *Sierinkos* ir *Suislepiniai* – irgi gerai žinomi, aprašyti daugelyje sodininkystės leidinių, specifinio skonio obuoliai. Jų dar galima rasti ne viename sename sode, o kai kurie mėgėjai juos dar ir daugina bei platina. Jos yra tinkamos mėgėjiškai sodininkystei, tik vertėtų jas auginti ant žemaūgių poskiepių. Ir kitoms anksčiau paminėtoms obelų veislėms pomologai randa ne vieną gerą žodį, tačiau jos baigia išnykti ir vargu ar verta priešintis natūraliam procesui, nes yra nemažai naujų, daug geresnių obelų veislių. Verta plačiau paminėti tik labai seną (žinomą

iš XVIII a.) rusų liaudies selekcijos veislę *Korobovka*. Lietuvos pomologai iš pradžių šios veislės visai nevertino: „*Tai praeities smulkiavaisė, bet gero skonio vaisiais obelų veislė*“³. Vėliau daugiau patyrinėję, jie šią veislę reabilitavo: „*Geriausios vietos sode Korobovkai, kaip ir Beržininkų ananasui, skirti neverta, bet turėti bent vieną obelį laisvesniame sodybos kamputyje vertėtų*“⁴. Taip, ši veislė turi trūkumų: labai vėlai (tik po keliolikos metų) pradeda derėti, neišvaizdūs ir gana smulkūs vaisiai, didžiulis kritulių procentas. Bet didžiausiai viso pasaulio selekcininkų gėdai tenka pripažinti, kad daugiau kaip per 200 metų nėra sukurta geresnio ar bent panašaus skonio saldinių obelų veislės. Jos vaisiais sėkmingai galima pakeisti kriaušės kompotuose su kaukazinėmis slyvaitėmis. Mažai kas gali prilygti šios veislės atsparumui šalčiams⁵, medelius retai kada pažeidžia obelų vėžys. Vaisiai atsparūs rauplėms, juos retai teužpuola vaisių puvinys ir vaisėdis. *Korobovkos* vaisius nuo seno mėgsta žmonės. Prisimenu iš vaikystės: garsiu Onuško atlaidų išvakarėse dėdė prašydavo, kad surinkčiau šios obels kritulius. Man kartoti nereikėdavo. Ankstų Žolinės rytą dar kartą surinkdavau per naktį nukritusius obuolius. Vėliau dėdė pakinkydavo arklį ir surinktus obuolius veždavom į už trijų kilometrų esantį Onuški. Neskubėdavom – stengėmės nuvykti prieš pat baigiantis pamaldoms, t. y. į prekymečio (*kermošiaus*) pradžią. Netrukus prie mūsų vežimo sustodavo ilgoka pirkėjų eilutė. Vos spėdavom: aš – semti obuolius, dėdė – imti pinigų. Tuo tarpu prie kitų sodininkų vežimų, kur buvo siūlomi daug didesni, gražios gelsvos spalvos *Popierinių* vaisiai, pirkėjų būdavo vos vienas kitas. Dėdė, kuris mėgdavo pasišaipyti (*buvo šunaduntis* – anot vietinių), turgaus kaimynų klausdavo: „*Tai ka Jūs čia atvažiatvat?*“ Tie, neprarasdami geros nuotaikos, atsakydavo: „*Nieka, Savickai. Tava vežimas ne bedugnis. Tu greit obuolių pritrūksi – tada sava obuolius parduosma ir mes*“. Tokie pokalbiai kartojosi kasmet – buvo tapę savotišku prekymečio ritualu. Ir iš tiesų – mes netrukus važiuodavom namo, o pirkėjai, dažnai neslėpdami nusivylimo, pasklisdavo prie kitų vežimų. Dėdė ir čia neprarasdavo humoro – jis siūlydavo arba sėsti į jo vežimą ir kartu važiuoti į sodą, arba palaukti... iki kitų metų.

Mėgsta *Korobovkos* obuolius žmonės ir dabar. Galiu tai paliudyti, nes mano sodelyje prie Vilniaus jau keliolika metų dera šios veislės obelaitė. Pavaišinti jos obuoliais, žmonės iškart užsisako metūglių skiepiams. Esu įsitikinęs, kad *Korobovka* – realiausia kandidatė į ekologinį mėgėjišką sodą. Mat ji nereikli nei vietai, nei dirvai. Vertėtų tik parinkti tinkamiausius žemaūgius poskiepius.

Reikia dar paminėti Lietuvos pomologų nepagrįstai ignoruojamą seną (žinoma nuo 1868 m.) vokišką veislę *Borsdorfo svogūninis*. Šios veislės aprašymo nėra nei vienoje „Lietuvos pomologijos“ laidoje. Ignoruojama, matyt, dėl labai vėlyvos derėjimo pradžios, aukšto ūgio, kuklios išvaizdos, smulkokų vaisių. Bet ši veislė turi nemažai vertingų savybių: ji nereikli augimo sąlygoms, ilgaamžė, pakankamai derlinga, jos vaisiai atsparūs rauplėms, vaisių puviniai, jų nepažeidžia vaisėdis. Obuoliai transportabilūs, ilgai (iki balandžio mėnesio) išsilaiko, gero skonio. Svarbiausias šios veislės privalumas yra tai, kad ji praktiškai imuni obelų vėžiui. Galiu bet kam parodyti apleistą sodą, kur šios obelys auga tarp masiškai vėžio apniktų kitų veislių obelų. Kelinti metai nerandu ant Borsdorfo svogūninės nė vienos vėžio žaizdos! Ši veislė taip pat gali pretenduoti į vietą ekologiniame mėgėjiškame sode.

³ Lietuvos pomologija, Vilnius, 1974, p. 47.

⁴ Lietuvos pomologija, Vilnius, 1990, t. 1, p. 120.

⁵ Karkliniš J. *Abelų škirnes*, Rīgā, 1977, p. 141.

„Lietuvos pomologijoje“ neminima ir sena rusiška veislė *Titovka (Tulos)*. Tai aukštaūgė, ilgaamžė, vidutinio derlingumo, pramečiuojanti veislė, išauginanti stambius, gražius, bet prasto skonio obuolius. Latviai⁶ jos vaisius rekomenduoja perdirbti, gaminti marmeladą, sultis.

Kriaušės. Kultūrinių kriaušių (*Pyrus communis*) vaikystės ir paauglystės metais matyti neteko, nes šalta 1939–1940 m. žiema jas buvo išnaikinus. Teko tik matyti vieną kitą prie sodybos augančią miškinę kriaušę (*Pyrus pyrester*). Neteko matyti ir trešnių (*Cerasum avium*), tik nežinau, ar jos čia iki tol nebuvo augintos, ar žuvo šalta žiema.

Vyšnių veislės. Dažnoje sodyboje, ypač likusiose senuosiuose kaimuose, augo aukšti *Vietinės rūgščiosios* vyšnios medeliai. Tai tipiška rūgščiųjų vyšnių (*Cerasus austera*) rūšies atstovė. Gaila, bet beveik visur jie buvo gan apleisti, neprižiūrimi, netrešiami. Tad nenuostabu, kad vyšnios prastai ir derėjo – išaugindavo tik saują kitą smulkių uogų. Daug geriau jos atrodė Antano Ramanausko sodyboje Aleknų kaime ir Jono Lingės sodelyje Ráišių kaime – ten jos buvo vidutiniškai derlingos. Visai kitokios vyšnios augo Skriveliškio kaime Kazio Savicko sode. Jos daug žemesnės, ne svyrančios, o stačiomis šakutėmis, didesniais lapais. Jų uogos – skaisčiai raudonos, bespalviu minkštimu ir sultimis, dvigubai stambesnės, labai gausiai derėdavo – dažname medelyje nesunku buvo rasti metro ilgio šaką, ant kurios uogų buvo daugiau nei lapų. Kokia šių vyšnių veislė ir iš kur jos kilusios, šeimnininkai nežinojo. Pavyko tik sužinoti, kad medelius dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą pasodino K. Savicko uošvis – matyt, parsivežė iš pietinių Rusijos imperijos gubernijų, kur ne kartą važinėjo. (Ten gimusi ir vyriausioji jo duktė Paulina Skrivelytė-Savickienė, mano dėdienė.)

Sodo šeimnininkai nebuvo šykštūs – pageidaujantiems leisdavo, net padėdavo išsikasti šių vyšnių atžalų. Šeimnininko brolio vaikai jų nusigabeno į Aknystos miestelį (Latvija), mano tėveliai – į Aleknų kaimą. Iš čia seserys sodinukų nusivežė į Rokiškį, į Sadūnų kaimą (netoli Dusetų), o aš – į Trakų Vokę. Plito šios vyšnios ir į Gaidžgalės bei Remeikių kaimus, iš kurių pateko į Juodupės miestelį. Tad nors Skriveliškio kaimas jau seniai išnykęs, šios vyšnios ir dabar puikiai auga daugelyje vietų. Galiu pridurti, kad jos yra tipiškos paprastųjų vyšnių (*Cerasus vulgaris*) rūšies atstovės. Jas vadinčiau *Vietinėmis amarelėmis*.

Slyvų veislės. Slyvos daugiau buvo paplitusios senuose kaimuose likusiose sodybose. Vienkiemiuose jų buvo kur kas mažiau – matyt, todėl, kad nebuvo kur įsigyti kultūrinių veislių sodmenų. Gerai prisimenu slyvų juostą senojo Aleknų kaimo fragmente tarp Onos Vabolytės ir Juozo Aleknos sodybų, Čeičių kaime palei kelią prie Matusevičiaus ir Skrandausko sodybų, slyvų juostas senuose Prūdųpės, Baršių, Bryzgių kaimuose. Neteko girdėti, kad kas nors būtų minėjęs slyvų veisles dabartiniu supratimu. Paprastai jos buvo vadinamos *ankstyvosiomis*, *geltonosiomis*, *vėlyvosiomis* arba *vengerkomis*. *Ankstyvosios* slyvos sunokdavo apie rugpjūčio vidurį. Jų vaisiai stamboki, minkšti, šviesiai rusvi – tai greičiausiai *Ema Leperman* arba kita į ją panaši veislė. *Geltonosios* slyvos sunokdavo rugsėjo mėnesio pradžioje, išaugindavo geltonus vaisius su savotišku speneliu prisegimo vietoje. Tai idealiai atitinka *Vietinės geltonosios* veislės aprašymą⁷. *Vėlyvosios*, arba *vengerkos*, sunokdavo rugsėjo antroje pusėje, išaugindavo vidutinio dydžio

⁶ *Ten pat*, p. 108–109, 203.

⁷ *Lietuvos pomologija*, Vilnius, 1996, p. 52–54.

tamsiai violetinius vaisius. Tai *Paprstosios vengrinės* veislės požymiai. Slyvynai buvo prastai tręšiami bei prižiūrimi, augdavo neretinais vienos veislės sąžalynais. Tad ir didesnio derliaus neišaugindavo, ypač kryžmadulkė *Vietinė geltonoji*.

Raudonieji serbentai (*Ribes rubrum*) augo dažnoje sodyboje ir, nepaisant skirtingos priežiūros, beveik visur kasmet gausiai derėjo. Priežiūros ir tręšimo kokybę parodė tik uogų stambumas. Buvo paplitusi viena veislė – *Olandų raudonieji*. Kalnelių kaime, Emilio Kriškano sodyboje, buvo pasodinta daug kultūrinių veislių juodųjų serbentų (*Ribes nigrum*). Serbentynas, gerai prižiūrimas ir tręšiamas, išaugindavo daug stambių uogų, kurios plačiai apylinkėse garsėjo kaip vaistas nuo peršalimo ligų. Didsodės kaimo Stelionių ir Vištagerklio kaimo Mulokų sodybose augo daug gausiai derėjusių varpotosios medlievos (*Amelanchier spicata*) krūmų.

Po 1948 m. trėmimų daug ūkių ir sodų liko be priežiūros. Tiesa, valdžia juos paskelbė valstybinio vilnionių audinių fabriko „Nemunas“ ar vartotojų kooperatyvo pagalbiniais ūkiais. Bet ar galėjo fabriko darbininkai, kooperatyvo tarnautojai ar pardavėjai tinkamai jais rūpintis, prievarta verčiami dirbti? Po 1949 m. trėmimų tokių ūkių dar padaugėjo. Tais metais visi jie buvo perduoti vos susikūrusiems kolūkiams. Bet nuo to sodų priežiūra tikrai nepagerėjo, greičiau priešingai. Tada atsirado platus „veiklos“ baras mums, gausiam Aleknų kaimo paauglių būriui. Prisimenu – susirinkę svarstėme, kuo užsiimti. Kažkas pasiūlė aplankyti kelis sodus, bet atsirado abejojančių – ar gerai taip daryti? Argumentas, kad ištremtas bendraamžis Bronius Diržys ar dosnūs kitų sodų šeimininkai obuoliais daugiau nebėvaisins, buvo neatremiamas. Daugiau abejonių neliko – sodus imam nuolatini savo „globon“. Netrukus ir naujas šių sodų pavadinimas atsirado. Kartą aš su draugu sumanėme pasmaguriaut sunokusiomis medlievų uogomis Muloko sodyboje. Nors vidurvasario laukai net spengė nuo popiečio tylos, greit supratome, kad mes ne vieni. Medlievų krūmai, ypač jų viršūnės, net šlamėjo nuo gausybės įvairaus dydžio paukščių. „*Tikras paukščių sodas*“, – pasakiau. Draugas nusijuokė: „*Gerai sakai, paukščių sodas*“. Nuo tada mūsų globojamiems sodams ilgam laikui prigijo „paukščių sodų“ pavadinimas.

Gamtos dovanos

Tais laikais, kai čia dar nebuvo sodų, buvo įprasta rudenį miškuose rinkti nukritusius miškinės obels (*Malus sylvestris*) ir miškinės kriaušės (*Pyrus pyrester*) vaisius. Juos parsinešdavo, supildavo ant aukšto (palėpėje) ir laukdavo, kol sušals, nes tada jie tampa minkštesni ir saldesni. Ši tradicija buvo dar gyva ir mano vaikystės bei paauglystės laikais. Ją tęsė tie, kurie sodų neturėjo arba kurių jauni sodai dar nederėjo. Taip pat buvo renkamos paprastojo šermukšnio (*Sorbus aveuparia*) ir paprastojo putino (*Viburnum opulus*) uogos.

Aplinkiniuose miškuose gausiai augo ir tebeauga paprastieji lazdynai (*Corylus avellana*). Rugsėjo mėnesį, pradėjus riešutams nokti, buvo einama riešutauti. Suaugusieji riešutauti paprastai eidavo po vieną, vaikai ir paaugliai – po kelis. Stipriausias iš būrelio purtydavo lazdynus, o kiti žiūrėdavo, kur krenta riešutai ir juos rinkdavo.

Uogos. Jos pajavairindavo kaimiečių maistą, papildydavo žiemai ruošiamas atsargas. Iš uogų labiausiai buvo vertinamos tekšės (*Rubus chamaemorus*). Jų gausiai

augo pelkėse palei Dumblio ežerą (Latvija). Jų rinkti traukdavo Onušio miestelio ir daugelio aplinkinių kaimų gyventojai. Man ten nukeliauti neteko – mat gimtojo Aleknų kaimo gyventojai nuo seno buvo įsitikinę, kad per toli. Labai buvo mėgstamos ir paprastosios avietės (*Rubus idaeus*). Mano vaikystės metais jų gausiai derėjo iškirštame Žilvytinės miške, Saugokmiškio biržėse, kiek vėliau – Latvijos miškų kirtimuose už Lazdynišio kaimo, už Elsintos upelio aukštupio. Avietes valgydavom šviežias, iš jų virė uogienę žiemai. Žiemos atsargoms – daugiausia kisieliui – rinkome paprastąsias spanguoles (*Oxycoccus quadripetilla*). Jos derėjo Ąklažerio, Lapienės, Ežerobalos pelkėse bei Balelėje, prie Ožupio upeliūkščio. Spanguolių dėdavo ir į rauginamus kopūstus. Mėlynės (*Vaccinium myrtillus*) rinkdavom uogienėms žiemai. Dalį mėlynių uogų, dažnai suskintų su šakutėmis, džiovindavo vaistams. Ypač mėgome mėlynių atmainą su juodomis uogomis, kurios, mūsų įsitikinimu, buvo daug saldesnės, tik, gaila, jų retai pasitaikydavo. Mėlynės rinkdavome daugelyje Ežerobalos vietų, Apvaliojoje, Linkiaus ir mažesnėse pelkutėse, Gasiūnų baloje. Latvijos miškų biržėse, 2–3 kilometrai prieš Aknystą, prie Girininkų ir Kanopaičių kaimų, penktame praėjusio amžiaus dešimtmetyje labai gausiai derėjo bruknės (*Vaccinium vitis-idaea*). Per kelias valandas jų pririnkdavom porą bulvėms kasti skirtų skalinių. Išnešdavom surinktas uogas į pamiškę prie Aknystos–Juodupės vieškelio ir laukdavom, kol kas nors iš uogautojų artimųjų, kaip sutarta, atvažiuos su vežimu uogų parvežti. Iš bruknių žiemai virė uogienes: tiek iš vienu broknių, tiek ir kartu su obuoliais. Žiemą šias rūgščias uogienes saldinom iš cukrinių runkelių išvirtu sirupu, nes cukraus tais laikais labai stigo. Paprastąsias žemuoges (*Fragaria vesca*) rinkdavom sausuose pamiškių dirvonuose, sausose miško laukymėse, retesniuose alksnynėliuose. Žemuogių pririnkdavom nedaug, tad jas suvalgydavom šviežias su pienu. Vieną kitą puokštelę žemuogių, surinktų su vaisiniais stiebais, sudžiovindavome vaistams.

Vaivorų (*Vaccinium uliginosum*) gana gausiai augo ir derėjo daugelio pelkių ir pelkučių pakraščiais, bet jų niekas nerinkdavo. Jų uogas vadino *girtuoklėmis* ir nepatarė valgyti. Atseit nuo jų galima pasigerti, apsinuodyti, gali svaigti galva, pasidaryti bloga. Iš tiesų vaivorai čia niekuo dėti. Minėtus reiškinius jautresniems žmonėms sukelia ne vaivorai, o greta augą pelkiniai gailiai (*Ledum palustre*). Negaliu to nei patvirtinti, nei paneigti, nes panašių reiškinų nepatyrčiau. Man aštrus specifinis gailių kvapas netgi malonus. Ir pasmaguriauti skanomis vaivorų uogomis visuomet mėgau – gaila tik, kad dabar retai kada besilankau pelkėse. Niekas nerinkdavo ir gana gausiai augančių katuogių (*Rubus saxatilis*), tik vaikai mėgom jas valgyti. Ir dabar, pamatęs miške katuogę, išimtu į burną keletą jos uogų – juk jų rūgštumas toks panašus į išgirtųjų pietinių vaisių – granatų – rūgštumą. Paprastųjų gervuogių (*Rubus caesius*) sąžalynų čia nemačiau, o aptikti vienoje vietoje stiebai su vos keliomis uogomis neleisdavo net dorai pajusti jų skonio.

Grybai. Šių vietų miškai ir miškeliai toli gražu neprilygsta grybingiausiems Dzūkijos (Varėna, Švenčionys) miškams, bet yra kur kas grybingesni už vidurio Lietuvos miškus. Žinoma, dar kokiomis akimis žiūrėsi – tai yra, kokias grybų rūšis rinki. Daugelis kaimynų ir pažįstamų rinkdavo mažai grybų rūšių, apsiribodami baravykais, raudonikiais, lepsiėmis, kazlėkais, voveraitėmis, ūmėdėmis. Mano mama ir tėvelis mėgo ir mokėjo grybauti, tad ir mus, vaikus – seseris ir mane, to išmokė. Išmokė ir gerai skirti grybų rūšis.

Labiausiai čia buvo gerbiami tikriniai baravykai (*Boletus edulis*). Tarp jų pasitaikydavo vienas kitas gražesnis, ryškesnis, lyg specialiai nudažytas pušyninis baravykas (*Boletus pinicola*). Rudakepurių baravykų (*Xerocomus badius*) neprisimenu, kad būčiau radęs arba būtų radę kiti grybautojai. Matyt, rudakepuriai baravykai čia visai neaugo arba retus jų atstovus, prastai juos pažinodami, priskirdavome aitriesiems baravykams (*Tyloporus feleus*), kurių vieno per akis didžiausią gerų grybų krepšį paversti nevalgomais. Aitriuosius baravykus gerai pažinojome – netgi žinojome, kur jų gali pasitaikyti. Baravykai paąžuoliai (*Boletus luridus*), perkūnbaravykiai (*Boletus erythropus*) čia neaugo, nes nebuvo ažuolynų. Neteko nei rasti, nei matyti šilbaravykių (*Gyroporus cyanescens*). Smulkiųjų baravykų – auksakočių (*Xerocomus chrysenteron*), pakalsninių (*Gyrodon lividus*), tampriųjų (*Suillus bovinus*) bei žalsvųjų (*Xerocomus submentosum*) – ne vieną teko matyti augantį, bet neteko girdėti, kad juos kas nors būtų rinkęs. Jie buvo priskiriami nežinomų grybų (kitaip sakant, šungrybių) grupei.

Visų grybautojų mėgstami buvo ir baravykai raudonviršiai (*Leccinum aurantia-cum*), vadinti *raudonikiais*. Be minėtų raudonviršių, rinkome ir kitą raudonikių rūšį, augančią drebulynuose, oranžine kepurėle ir lygiu baltu kotu (be tamsių brūkšnelių). Šios raudonikių rūšies tikro pavadinimo nežinau – jo aprašymo lietuviškoje mikologinėje literatūroje rasti nepavyko. Rinkome geltonuosius baravykus (*Suillus variegatus*), vadintus *makavykais*, baravykus kazlėkus (*Suillus luteus*), baravykus lepšes (*Leccinum scabrum*) ir pilkšvasias lepšes (*Leccinum holopus*), vadintas *balagrybiais*.

Grybavimo sezonas paprastai prasidėdavo ūmėdėmis garduolėmis (*Russula delicata*), kurias vadinome *kiauliabūdėmis*. Prisiminkime Antano Baranausko poemos „Anykščių šilelis“ eilutę: „Čia kiauliabūdės pūpso lyg pievos kemsuotos“. Tai patvirtina, kad šis grybo pavadinimas šiame krašte buvo naudotas jau seniai. Ūmėdės garduolės dygdamos ant savo kepurėlės kelia samanas, sudžiūvusias žoles ar bent žiupsnelį žemių. Ūmėdės pavadinimas tikrai jai tinka, tik bėda, kad tai žino ne tik grybautojai, bet ir miško uodeliai – jos labai kirmija. Rinkome nemažai ūmėdžių rūšių: blunkančiasias (*Russula decolorans*), geltonviršes (*Russula ochroleuca*), grakščiasias (*Russula lepida*), melsvažales (*Russula cyanoxantha*), raudonkotes (*Russula olivacea*), rausvasias (*Russula alutaceae*), silkiakvapes (*Russula xerompelina*), tankialakštes (*Russula heterophylla*), tikrasias (*Russula vesca*) ir žalsvasias (*Russula virescens*). Niekas nerinko tik dvokiančiųjų ūmėdžių (*Russula foetens*), nors jos buvo gana dažnos. Neteko sutikti grybautojo, kuris nebūtų rinkęs valgomųjų voveraičių (*Cantharellus cibarius*), vadintų *voveruškėmis*.

Visi mielai rinko piengrybius rudmėses (*Lactarius deliciosus*), tik gaila, kad nedaug jų pavykdavo rasti sveikų, nesukirmijusių. Mamos mėgstamiausi grybai – juosvieji piengrybiai (*Lactarius necator*) – retai kada kirmija. Patinka jie ir man, nes paslėgti ar užraugti žiemai išlieka stangrūs, nesuglebę. Juosvieji piengrybiai auga įvairiuose miškuose: pušynuose, eglėnuose, net alksnynuose, bet tik ten, kur pasitaiko beržų. Ir jų ieškoti verta tik ten, kur siekia beržo šaknys. Rinkome piengrybius gruzdus (*Lactarius piperatus*), piengrybius paliepes (*Lactarius vellereus*), gausiai augančius paprastuosius piengrybius (*Lactarius trivialis*) ir piengrybius pūkuotes (*Lactarius forminosus*), vadintus *vilnutėmis*. Tuo tarpu į jas panašių baltagaurių piengrybių (*Lactarius pubescens*) pasitaikydavo kur kas rečiau, o gražuoli geltonąjį piengrybį (*Lactarius scrobiculatus*) pavyko rasti tik vieną vienintelį kartą. Dažnų rudųjų piengrybių (*Lactarius rufus*) nerinkome dėl jų aitrumo ir trapumo. Kiti piengrybiai – apy-

saldis, jautakis, gelsvasis, glebusis, kamparinis, melsvėjantis švelnūs, žvyneliuotasis – mums buvo nežinomi.

Kai kas rinko raukšlėtuosius gudukus (*Rozites caperata*), paprastuosius kelmučius (*Armillaria mellea*) ir čerpėtuosius dyglučius (*Sarcodon imbricatus*), vadintus *stirnakojais*. Dažnai teko matyti augančias skėtines žvynabūdes (*Macrolepiota procera*), gličiąją (*Gomplidius glutinosus*) ir variaspalvę (*Gomphodius rutilus*) geltonpėdes, tik nežinau, ar kas nors čia tada jas rinko. Niekas nerinko gausios baltikių (*Tricholoma sp.*) grupės grybų – mat čia jie gana reti (nedaug tinkamų augimviečių) ir dauguma jų auga vėlu rudenį, kai niekas neidavo grybauti. Tik jau praėjęs Varėnos, Valkininkų ir Dieveniškių grybavimo universitetus, septintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje radau ir parnešiau keliolika žalsvųjų baltikių (*Tricholoma flavovirens*) – *žaliuokių*.

Akyse ir dabar tebestovi minėtų grybų augimvietės. Bet nuo mano grybavimo šiose vietose praėjo nemažai metų. Daug miško iškirta, dėl to pasikeitė rūšinė jo sudėtis, kai kur keitėsi drėgmės režimas. Dėl daugelio priežasčių keitėsi trakas, miško paklotė, todėl rašydamas sąmoningai niekur neminėju konkrečių augimviečių vietų, nes kitaip lengvai galėčiau pagarsėti melagiu.

Vaistažolės. Kiekviena kaime gyvenusi šeima rinko ir naudojo vaistažoles. Ypač tuo rūpinosi senesni žmonės (šiuo atžvilgiu nebuvo išimtis ir mano senelės), tačiau jiems jau sunkoka parsinešti augalus, ypač iš atokesnių augimviečių. Čia senoliai į pagalbą pasitelkdavo judriausius ir laisvesnius nuo darbų šeimos narius – vaikus. Ir man dažnai teko taip padėti senelėms.

Miškuose rinkome pataisų (*Lycopodium sp.*) sporinius stiebus. Šiems džiūstant, išbyrėjusias sporas supildavom į sausą buteliuką ir žiemą naudojom kraujavimui sustabdyti ir žaizdoms dezinfekuoti. Vasarą tam naudojom paprastųjų kraujazolių (*Achillea millefolium*) lapus. Valerijonų (*Valeriana sp.*) šaknis kasėme įvairiems užpilams. Liepų (*Tilia sp.*) žiedus rinkome gydamosioms arbatoms. Rinkome gysločių (*Plantago sp.*), trilapių pupalaiškių (*Nenyanthes trifoliata*) ir ankstyvųjų šalpusnių (*Tussilago farfara*) lapus, čiobrelių (*Thymus sp.*), skėtinių širdažolių (*Centaureum erythraea*), skėtinių marenikių (*Chimaphila umbellata*) ir karčiųjų kiečių (*Artemisia absinthium*) – *pelyną* – žolę. Kaimuose nuo seno buvo renkami skalsių (*Claviceps purpurea*) rageliai, kuriuos supirkdavo žydai, o pastarųjų nebelikus – vaistinės. Praėjusio amžiaus penktojo dešimtmečio antroje pusėje (pokario metais) Juodupės progimnazijos moksleiviai buvo įpareigoti rinkti vaistažoles. Tada, be anksčiau minėtų, dar teko rinkti beržų (*Betula sp.*) ir didžiųjų dilgėlių (*Urtica dioica*) lapus, rugiagėlių (*Centaurea cyanus*) žiedus.

Kiti augalai. Sausose dirvonuose rinkome valgomųjų rūgštynių (*Rumex acetosa*) lapus sriuboms ar šaltibarščiams. Kartais rūgštynes pakeisdavom paprastųjų kiškia-kopūščių (*Oxalis acetosella*) lapais iš eglyno. Sausose pievose rinkome paprastųjų kmynų (*Carum carvi*) sėklas, naudotas kaip prieskonis kepant duoną, raugiant kopūstus bei gydamosioms arbatoms. Ir dabar tįsta seilė prisiminus duoną, mamos keptą ant balinio ajero (*Acorus calamus*) lapų, atneštų iš nedidelės kūdrelės prie senojo Aleknų kaimo. Retkarčiais, o prieš Velykas būtinai, mama liepdavo iš sauso smėlyno parnešti gerą saują šiurkščiųjų asiūklių (*Equisetum hiemale*) stiebų puodams šveisti. Iš netolimos miško pelkutės tempėme maišus sultingų pelkinio žinginio (*Calla palustris*) – *babauninkų* – lapų, stiebų ir šakniastiebių kiaulėms šerti. Karvėms šerti iš

miško ar krūmų maišais nešėme ilgus ir plačius gelsvalapių usnių (*Cirsium oleraceum*) – *lagiesčių* – lapus.

Seniau neturtingų kaimo šeimų paaugliai ir jaunuoliai pagalvėms rinkdavo švylių (*Eriophrum sp.*) pūkus. Ant tokios pagalvės iki vedybų miegojo ir mano tėvelis. (Papjautų naminių paukščių plunksnas susiplėšydavo ir pasidėdavo savo kraičiui šeimos dukros.) O iš ilgų meldų (*Schoenoplectus sp.*) stiebų įvairias juosteles vaikystėje dar pynėme ir mes. Moku nupinti tiek paprastą juostelę iš trijų meldų, tiek ir sudėtingesnes iš 4, 5, 6 ar net 8 meldų stiebų.

Prieš pat Jonines ne kartą teko padėti tėveliui rišti vantas. Ir vantos, bent jau mūsų krašte, buvo rišamos ne iš laukų ir miško svyruoklių – karpotųjų beržų (*Betula pendula*), kaip tvirtinama „Lietuvos TSR Floros“ 3 tomo 98 puslapyje, o iš podrėgnėse pievose (*pabalyje*) augančių plaukuotųjų beržų (*Betula pubescens*). Pastarųjų ne tik stambesni ir kvapnesni lapai, bet ir minkštesnės (ne tokios aštrios) šakutės.

Augalų pavadinimai pateikti pagal „Lietuvos flora“, 1–6 tomai, patikslinti pagal „Botanikos vardu žodyną“, V., 1998; grybų pavadinimai – pagal J. Mazelaitį ir A. Gricių (*Grybai*, V., 1970) ir V. Urboną (*Grybai*, V., 1986).

Straipsnis „Vermės“ leidykloje gautas 2003 11 14, spaudai parengtas 2006 06 01.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Juodupė. Onuškis“ (vyriausiasis redaktorius sudarytojas Jonas Šedys).

Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2006 11 21.